

УДК 343.98:502

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-8>**Татаренко Світлана В'ячеславівна**

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0001-9425-0227

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ В РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Статтю присвячено вивченню поняття судових експертиз, підстав їх призначення та значення у доказуванні. Підстави проведення судових експертиз у ході досудового розслідування та порядок залучення експерта у кримінальному провадженні регламентовано кримінальним процесуальним законодавством.

За результатами вивчення наукових досліджень та судово-слідчої практики встановлено, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доцільним є призначення і проведення таких судових експертиз, як: екологічна, хімічна, ветеринарна, технічна, інженерно-екологічна, біологічна, ґрунтознавча, криміналістична, медична.

Акцентовано увагу на тому, що розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля вимагає призначення та проведення судових експертиз, які спрямовані на з'ясування обставин вчинення протиправних дій, а саме: спосіб та механізм завдання шкоди навколишньому природному середовищу; факти порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; причини і фактори, що сприяли забрудненню довкілля; дотримання суб'єктами господарської діяльності екологічної безпеки виробництва; факти негативного антропологічного впливу суб'єктів господарської діяльності на навколишнє природне середовище; порушення норм щодо охорони довкілля під час виконання певних робіт; причинно-наслідкові зв'язки між діями суб'єктів господарської діяльності та настанням негативних наслідків для довкілля; характер викидів та небезпечних речовин, що потрапили у повітря; причини високого вмісту небезпечних речовин у атмосферному повітрі, ґрунті, водоймах; наявність або відсутність збудників захворювань у певних пробах; причини отруєння або загибелі людей, тварин; визначення екологічних наслідків та характер шкоди, сума завданих матеріальних збитків; локалізація і ступінь забруднення навколишнього природного середовища тощо.

Розглянуто об'єкти дослідження та питання, що вирішуються під час проведення екологічної, хімічної, ветеринарної, технічної, інженерно-екологічної, біологічної, ґрунтознавчої, медичної судових експертиз. Надано орієнтовні переліки питань, що вирішуються у ході проведення судових експертиз.

Ключові слова: методика розслідування, кримінальні правопорушення проти довкілля, судова експертиза, експерт, екологічна експертиза.

Tatarenko S. V. FORENSIC EXAMINATIONS IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT

The article is devoted to the study of the concept of forensic examinations, the reasons for their appointment and their importance in proving. The grounds for conducting forensic examinations in the course of a pre-trial investigation and the procedure for involving an expert in criminal proceedings are regulated by criminal procedural legislation.

Based on the results of the study of scientific research and forensic practice, it was established that during the investigation of criminal offenses against the environment, it is appropriate to appoint and conduct the following forensic examinations: ecological, chemical, veterinary, technical, engineering-ecological, biological, soil science, forensic, medical.

Attention is focused on the fact that the investigation of criminal offenses against the environment requires the appointment and conduct of forensic examinations, which are aimed at clarifying the circumstances of the commission of illegal actions, namely: the method and mechanism of causing damage to the surrounding natural environment; facts of violation of legislation on environmental protection; causes and factors that contributed to environmental pollution; compliance by subjects of economic activity with environmental safety of production; facts of the negative anthropological impact of subjects of economic activity on the surrounding natural environment; violation of environmental protection norms during the performance of certain works; cause-and-effect relationships

between the actions of business entities and the occurrence of negative consequences for the environment; nature of emissions and hazardous substances released into the air; reasons for the high content of hazardous substances in the surrounding natural environment (air, soil, water bodies); the presence or absence of pathogens in certain samples; causes of poisoning or death of people, animals; determination of environmental consequences and nature of damage, amount of damages; localization and degree of environmental pollution, etc.

The objects of research and issues that are resolved during the conduct of ecological, chemical, veterinary, technical, engineering-ecological, biological, soil science, and medical forensic examinations are considered. Approximate lists of issues to be resolved during forensic examinations have been provided.

Key words: investigation method, criminal offenses against the environment, forensic examination, expert, environmental examination.

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля вимагає призначення і проведення судових експертиз, які забезпечують вирішення питань, що мають значення для розслідування та сприяють отриманню додаткових доказів у кримінальному провадженні. Це пояснюється, перш за все, тим, що слідчому необхідно встановити ряд обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а саме: характер і розмір завданої шкоди, час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Призначення і проведення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля досліджені у наукових працях А.Ф. Волобуєва, С.О. Книженко, О.В. Одерія, І.П. Осипенка, Л.Л. Стасюка, О.І. Ревенка, Ю.М. Туровця, А.П. Шеремета та ін.

Виклад основного матеріалу. Судова експертиза є найефективнішим засобом виконання слідчих завдань у кримінальних провадженнях за фактом вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, за умови неухильного дотримання вимог кримінального процесуального законодавства щодо їх призначення та проведення [13, с. 865]. Зазначимо, що кримінальним процесуальним законодавством встановлено підстави проведення судових експертиз у ході досудового розслідування, а також порядок залучення експерта у кримінальному провадженні.

Судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [10]. Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

пертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіл्लю, заподіяного кримінальним правопорушенням [5].

Акцентуємо увагу на тому, що підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом, в якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження

або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню [1].

Роль експертизи в розслідуванні кримінальних правопорушень полягає в тому, що вона: а) забезпечує здобуття нових доказів; б) дозволяє вводити до процесу доказування фактичні дані, які для органолептичного сприйняття та дослідження недоступні; в) наукові дослідження дозволяють перевіряти достовірність фактів, встановлених органолептичними засобами; г) дозволяє за матеріальними відображеннями вирішувати проблему ототожнення людей та речей [3, с. 183]. За своєю суттю судова експертиза є способом отримання додаткової інформації, яка використовується у кримінальному провадженні як доказ.

І.П. Осипенко говорить, що у процесі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням об'єктів навколишнього середовища, досить часто виникають питання, для вирішення яких необхідні спеціальні знання. Проведення експертизи допомагає встановити місце, час і безпосередню причину забруднення, несправності очисних споруд, а також встановити осіб, відповідальних за додержання правил екологічної безпеки. У кримінальних провадженнях про злочинні порушення правил охорони навколишнього природного середовища найчастіше призначають такі види експертиз: судово-екологічну, судово-медичну, судово-ветеринарну, іхтіологічну, гідрометеорологічну, судово-технологічну, судово-технічну, судово-хімічну, судово-біологічну, судово-гідротехнічну та інші. За допомогою експертних досліджень вдається встановити місце, час і безпосередню причину забруднення [9, с. 264].

На думку Л.Л. Стасюк, у процесі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря, доводиться призначати різноманітні експертизи, завдяки яким вдається одержувати відповіді на численні питання. Однак при всій їх різноманітності є відносно невелике коло типових питань,

які вирішуються за допомогою судово-експертних досліджень. До них, насамперед, належать встановлення вмісту, складу шкідливих речовин в атмосферному повітрі, яке, згідно з наявними даними, піддалося негативному впливу з боку певного господарського об'єкта, концентрації цих речовин, відповідності їх гранично допустимому рівню концентрації. Якщо негативні наслідки такого впливу очевидні, експертиза дозволяє встановити причини події, у тому числі причини захворювання або загибелі рослин, тварин, людей [12, с. 282].

О.І. Ревенко, вивчаючи основи методики розслідування незаконного видобування вугілля, зазначає, що призначення судових експертиз та використання їх висновків у кримінальних провадженнях щодо незаконного видобування вугілля є потрібною умовою правильної правової кваліфікації дій осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, забезпечення об'єктивності та повноти досудового розслідування. При підготовці матеріалів і призначенні таких експертиз доцільно звертатися за допомогою до відповідного спеціаліста, а також користуватися спеціальною довідковою літературою [11, с. 161].

Ю.М. Туровець стверджує, що слідчий, розслідуючи кримінальне правопорушення проти довкілля, стикається із необхідністю використання спеціальних знань мінімум у двох галузях – техніці та екології. Необхідність використання спеціальних знань у галузі техніки обумовлена обов'язковим елементом цього кримінального правопорушення – технологічними процесами та виробництвом, а використання спеціальних знань у галузі екології допоможе встановити обсяг негативних наслідків протиправних дій для навколишнього природного середовища, а також виявити можливі причини, які спричинили такі наслідки [14, с. 13].

Слід зазначити, що об'єктами судових експертиз можуть бути найрізноманітніші об'єкти неживої і живої природи. Наприклад, останнім часом почастишали випадки забруднення ґрунту, вод біологічними об'єктами (мікробами холери, сибірської виразки, тифу) вна-

слідок низької профілактичної природоохоронної роботи. У водоймах гине риба, пляжі забруднені, каналізаційні води потрапляють неочищеними у водопровід і т.п. Тому для вирішення виникаючих ситуацій слідчий звертається до різних фахівців – фізиків, хіміків, біологів, ветеринарів, гідрометеорологів, іхтіологів, медиків, криміналістів, ґрунтознавців та ін. З криміналістичних найбільш поширеними є експертизи техніко-криміналістичного дослідження документів, відбитків печаток, штампів, почерку. Серед інших видів експертиз можна назвати: екологічну, судово-медичну, ґрунтознавчу, агротехнічну, ветеринарну, санітарно-гігієнічну, іхтіологічну [3, с. 363].

Вид судової експертизи визначається видом екологічного кримінального правопорушення та характером завдань, які треба вирішити. Під час їх розслідування зазвичай призначаються такі групи експертиз: 1) екологічна експертиза; 2) експертизи екологічної спрямованості; 3) технічні експертизи; 4) криміналістичні експертизи [4, с. 201]. У ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля проводяться також: судово-хімічна, судово-ветеринарна, судово-медична, санітарно-епідеміологічна, інженерно-екологічна, біологічна та ін.

Вивчаючи особливості розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, О.В. Одерій зосередив увагу лише на можливостях тих експертиз, які найчастіше проводяться у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень проти довкілля, а саме: судово-екологічна, судово-медична, судово-ветеринарна, іхтіологічна, судово-хімічна, токсикологічна, радіологічна, судово-технічна, судово-технологічна, гідротехнічна, будівельно-технічна, агротехнічна, зоотехнічна, гідрометеорологічна, рибогосподарська, біологічна [8, с. 412–422].

За результатами вивчення 260 вироків суду першої інстанції, винесених у 2018–2023 роках за результатами розгляду кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 236–254 КК України, встановлено, що у вказаних кримінальних провадженнях призначались такі судові експертизи: 1) екологічна – 18,5%;

2) хімічна – 6,2%; 3) ветеринарна – 0,8%; 4) технічна – 3,4%; 5) біологічна – 4,3%; 6) криміналістична – 24,2%.

Опитування слідчих вказує на те, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля призначаються такі судові експертизи: 1) екологічна – 84,1%; 2) хімічна – 46,9%; 3) ветеринарна – 27,1%; 4) технічна – 31,1%; 5) інженерно-екологічна – 45,2%; 6) біологічна – 24,8%; 7) медична – 29,7%; 8) санітарно-епідеміологічна – 12,1%; 9) ґрунтознавча – 19,7%; 10) іхтіологічна – 3,1%; 11) гідротехнічна – 18,4%; 12) будівельно-технічна – 21,2%; 13) зоологічна – 7,5%; 14) криміналістична – 85,9%.

Таким чином, за результатами вивчення наукових досліджень та судово-слідчої практики ми дійшли висновку, що у ході розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля доцільним є призначення і проведення таких судових експертиз, як: екологічна, хімічна, ветеринарна, технічна, інженерно-екологічна, біологічна, ґрунтознавча, криміналістична, медична.

Екологічна експертиза призначається для встановлення таких обставин кримінального правопорушення: фактів забруднення навколишнього природного середовища, безпосередніх причин забруднення, характеру та розміру завданої шкоди, доцільності профілактичних заходів. Слід зазначити, що ця експертиза, як правило, має комплексний характер і проводиться екологами, хіміками, біологами, судовими медиками та іншими фахівцями [4, с. 201].

Об'єктами екологічної експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, а саме: локальна земельна ділянка, на якій виявлені ознаки негативного антропогенного впливу, у тому числі забруднені земельні ділянки, ділянки із частковим або повним руйнуванням родючого шару ґрунту, забруднені площі зелених насаджень, території вивезення, складування й знищення відходів виробництва і споживання тощо; забруднені водні простори (ділянки рік, озер, водоймищ); забруднений повітряний простір; проби атмосфер-

ного повітря, води, ґрунту, відібрані в межах антропогенного забруднення навколишнього середовища; зразки флори й фауни, які піддалися негативному антропогенному впливу; виробничі й складські приміщення промислових, комунальних та інших підприємств і організацій, їх очисні спорудження, газоочисні й пилоуловлювальні установки тощо; механізми, устаткування, їх вузли та деталі з місця, де відбулася надзвичайна екологічна ситуація; відомості з технічної документації й актів перевірки екологічного стану об'єктів; результати обстеження об'єктів навколишнього природного середовища санітарно-епідеміологічними, природоохоронними й іншими спеціально уповноваженими органами; інші джерела інформації про негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище [7].

До основних завдань екологічної експертизи належать:

1) визначення виду й місця розташування джерела негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище;

2) визначення характеристики негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище в часі та просторі;

3) встановлення механізму негативного антропогенного впливу (механізму виникнення надзвичайної екологічної події);

4) встановлення невідповідностей екологічного характеру у проектах техніко-економічних розрахунків та техніко-економічних обґрунтувань будівництва (реконструкції) і планування певного об'єкта;

5) встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів, а також з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб у галузі охорони навколишнього середовища й природокористування, які сприяли заподіяння шкоди здоров'ю людини (смерті людини) або призвели до інших тяжких наслідків;

6) визначення екологічних наслідків, заподіяних навколишньому природному середовищу внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння;

7) визначення розміру збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння [7].

Крім того, екологічна експертиза встановлює:

1) чи відповідає технічний проект цього конкретного підприємства вимогам екологічної безпеки, і якщо ні, в чому полягає невідповідність;

2) чи притаманні цьому регіону ознаки зони екологічного лиха і в чому вони виражаються;

3) чи належить цей регіон до тих, що потребують особливого (посиленого) екологічного захисту, і якщо так, до якої категорії він належить;

4) чи являє цей вид господарської діяльності загрозу для здоров'я людей, представників тваринного й рослинного світу тощо [8, с. 426].

Зважаючи на те, що екологічна експертиза вирішує широке коло питань щодо стану навколишнього природного середовища, можемо виокремити орієнтовні питання, які ставляться слідчим на вирішення експерта:

1. Чи відповідає діяльність суб'єктів господарювання вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища?

2. Чи впливає діяльність суб'єктів господарювання на стан навколишнього природного середовища?

3. Чи відповідає проект будівництва вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища?

4. В результаті чого здійснено викид небезпечних речовин у атмосферне повітря?

5. Чи є діяльність суб'єктів господарювання джерелом забруднення довкілля?

6. Яке джерело забруднення або негативного впливу на довкілля?

7. Які екологічні ризики існують від діяльності суб'єктів господарювання?

8. Який ступінь впливу на навколишнє природне середовище?

9.Що спричинило негативний вплив на навколишнє природне середовище?

10.Чи є небезпечні речовини у наданих на дослідження пробах (грунту, вод, повітря)?

11.Чи є виявлені речовини небезпечними для навколишнього природного середовища?

12.Які екологічні наслідки забруднення небезпечними речовинами?

13.Чи є перевищення забруднюючих речовин у повітрі?

14.Чи є небезпечні речовини у наданих пробах з водойми?

15.Чи існує причиновий зв'язок із діяльністю суб'єктів господарювання і завданою шкодою навколишньому природному середовищу?

16.Яка локалізація та площа забруднення небезпечними речовинами?

17.Який розмір завданих збитків?

18.Які наслідки для навколишнього природного середовища настали в результаті протиправних дій?

Хімічна експертиза – це комплексне дослідження речовин та об'єктів, яке здійснюється експертною установою або експертом з метою визначення хімічного складу наданих на дослідження речовин та об'єктів. Хімічна експертиза призначається з метою виявлення забруднюючих та небезпечних для навколишнього природного середовища речовин у повітрі, водоймах та ґрунті, їх кількості та властивостей, характеру впливу на довкілля. Об'єктами хімічної експертизи можуть бути проби води, повітря, ґрунту, біологічні об'єкти, органічні та неорганічні речовини.

В межах судово-хімічної експертизи вирішуються питання, що стосуються природи й концентрації шкідливих речовин. З її допомогою можна одержати інформацію про те, чи є в даних зразках повітря забруднюючі речовини (компоненти, не властиві їх нормальному складу), і якщо так, то які саме й у яких концентраціях, чи перевищують вони гранично допустимі; чи належить дана речовина до розряду токсичних хімічних препаратів, які активно впливають на організм людини й навколишнє природне середовище; чи належить дана хімічна речовина до категорії шкідливо впливаючої на озоновий шар

землі. Експерт-хімік здатний визначити вид викиду, компонентом якого могла бути дана речовина; відповісти на запитання про час, протягом якого може зберігатися та або інша речовина в атмосферному повітрі; вирішити питання про те, які хімічні сполуки могли утворитися в результаті реакції зі шкідливими речовинами, що містяться в певних газово-пилових викидах; встановити, чи відповідає нормативним вимогам метод, застосований для відбору проби або її аналізу [12, с. 283].

О.В. Одерій слушно зазначає, що дану експертизу призначають для вирішення питань про те, чи є в представлених зразках води (повітря) забруднювальні речовини або сполуки, не властиві її нормальному стану, і якщо так, то які саме і в яких концентраціях; чи вони перевищують гранично допустимі норми; чи належить ця речовина до розряду токсичних хімічних препаратів, що активно впливають на організм людини і навколишнє природне середовище; чи належить ця хімічна речовина до категорії, що шкідливо впливають на озоновий шар Землі, до якого виду належить маса, компонентом якої могла бути ця речовина (мінеральне добриво, тваринницький стік і т.д.); протягом якого часу зберігається та чи інша речовина у воді [8, с. 416].

Судово-хімічна експертиза призначається для дослідження слідів, що утворилися внаслідок зміни хімічних властивостей об'єктів, а для вирішення питання про біологічні причини настання шкідливих наслідків для тварин, рослин, а також для екологічної системи водойми проводиться судово-біологічна експертиза [15, с. 455–468], яка досліджує об'єкти рослинного та тваринного походження. Ними найчастіше бувають: листя, стебла, квіти, сіно, солома, кора, деревина, коріння, плоди, насіння, зерно, спори, пилок тощо; похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я, луска тощо); продукти переробки рослинних та тваринних організмів (корми для тварин та птахів, борошно, шматки хутра та шкіри тощо); продукти життєдіяльності рослинних і тваринних організмів (мед, камедь, екскременти тощо); біологічні сліди людини та тварин, біологічний матеріал живих осіб та трупів, які містять

клітини з ядрами: кров, сперма, букальний епітелій, слина, піднігтьовий вміст, кістки і зуби, волосся з цибулиною, личинки комах, пупарії, цитологічні препарати. Одним із завдань біологічної експертизи є визначення біологічних характеристик стану об'єкта, у тому числі зернових та зернобобових культур (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження тощо) [1].

Біологічна експертиза визначає наявність у досліджуваних об'єктах шкідливих біологічних та бактеріологічних речовин, вирішуючи питання:

1) чи належить цей об'єкт до тих біологічних категорій, що чинять шкідливий вплив на навколишнє природне середовище, і якщо так, до якого саме виду об'єктів;

2) чи не наявні в узятій пробі збудники захворювань, і якщо так, які саме;

3) чи припустимо використовувати ці мікроорганізми без застосування спеціальних заходів щодо запобігання їх неконтрольованого розмноження та ін. [8, с. 421].

Судово-ветеринарну експертизу признають у разі загибелі тварин і водоплавної птиці, викликаних скидом у водоймище неочищених стічних вод. Об'єктами дослідження можуть бути трупи різних тварин і птахів, забруднені пасовища, водопої, корми, вироби та продукти тваринного походження [8, с. 414–415]. Головною метою такої експертизи є встановлення причин загибелі худоби чи птиці, характеру, причин та джерел відповідних захворювань. Експертами виступають фахівці в галузі ветеринарії. Завданням цієї експертизи є з'ясування таких питань:

1. Скільки часу минуло з моменту загибелі тварини?

2. Що було причиною загибелі тварин (птиці, звірів): захворювання, отруєння, виснаження, електротравма, тепловий удар тощо?

3. Які зовнішні умови могли сприяти або сприяти більш швидкій загибелі тварини?

4. Чи страждала тварина (птиця, звір) за життя на яке-небудь захворювання?

5. Яким часом визначається початок захворювання? Якими обставинами воно могло

бути викликане? Чи міг подальший розвиток цього захворювання призвести до загибелі?

6. Чи правильними є умови утримання, догляду, годівлі і використання тварин?

7. Чи відбувалися порушення правил протиепізоотичних, лікувально-профілактичних, санітарно-зоологічних, карантинних та інших заходів? Чи могло це сприяти виникненню або подальшому поширенню цього інфекційного захворювання?

8. Чи стало захворювання або падіж худоби, птиці, звірів результатом згодовування недоброякісних кормів?

9. Якщо причиною загибелі тварин виявилось отруєння, то якою речовиною тварину було отруєно?

10. Яким шляхом отрута потрапила в організм тварин?

11. Скільки часу минуло від моменту отруєння до загибелі тварин?

12. Чи своєчасно було проведено профілактичні та інші заходи щодо запобігання отруєнням тварин?

13. Чи своєчасно було проведено лікувальні заходи щодо отруєних тварин?

14. Чи відбувалися порушення правил санітарно-ветеринарного порядку при забої тварин, птиць (при переробці, збереженні м'яса чи інших продуктів)? [6, с. 553–554].

Сьогодні значні можливості в розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря, надає технічна експертиза. Важливу групу вирішуваних з її допомогою питань становлять ті, які спрямовані на встановлення характеру об'єктів дослідження, і їх відповідності вимогам екологічної безпеки: чи відповідає цим вимогам різна технічна документація, устаткування, очисні споруди, процес очищення викидів, використовувана сировина, матеріали, паливо, і якщо ні, то в чому виражається невідповідність; чи належить певний пристрій до системи очисних споруд даного об'єкта; яка здатність даної очисної споруди в порівнянні з нормативним очищенням, і якщо нижче її, то наскільки саме; чи допускають конструкція, технічний стан устаткування й режим експлуатації певного пристрою без застосування очисних споруд. Експерт може встановити,

чи справні певні технічні засоби, і якщо ні, то в чому полягала несправність, з якої причини виникла, як впливає на екологічну безпеку; чи була технічна можливість для її своєчасного виявлення й усунення. Завдяки даній експертизі вдається з'ясувати можливість окремих технічних операцій за певних умов, вирішити, наприклад, питання, чи могла за певних обставин відбутися дана мимовільна дія [12, с. 283].

Судово-технічна експертиза призначається для встановлення причин виходу із ладу очисних споруд, з'ясування технічних недоліків у роботі каналізаційних мереж, установок для уловлювання шкідливих речовин, пасток, визначення кола осіб, відповідальних за допущене порушення установлених правил, і зв'язку цього порушення з конкретними забрудненнями [15, с. 455–468]. Питання, які вирішує технічна експертиза:

1) чи забезпечують вимоги екологічної безпеки технічна документація, обладнання, і якщо ні, то чому;

2) чи справний конкретний технічний засіб, і якщо ні, у чому виражається несправність, з якої причини виникла, як впливає на навколишнє природне середовище;

3) чи була технічна можливість для її своєчасного виявлення та усунення;

4) чи могла мимовільно статися конкретна дія за певних обставин (включення насоса, підйом засувки й т. ін.);

5) які безпосередні технічні причини викидів або скидів стоків, що містять шкідливі речовини в концентраціях, які перевищують гранично допустимі, а також причини високого вмісту шкідливих речовин у викидах;

6) чи не допущено порушення екологічних норм під час виконання певних робіт (монтаж, експлуатація очисної споруди тощо), чи є ця ситуація аварійною;

7) чи мало це підприємство можливість забезпечити екологічну безпеку виробництва з урахуванням наявності обладнання й фінансових коштів;

8) чи правильно здійснювався контроль за обладнанням, забезпечувався його своєчасний ремонт;

9) чи знаходиться на належному рівні якість контрольно-вимірювальних приладів і

апаратури, що застосовується в аналітичній лабораторії підприємства [8, с. 416–417].

Досить часто у ході розслідування призначається інженерно-екологічна експертиза, об'єктом якої є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, у тому числі речові докази, фрагменти місця події, устаткування, комунікації, засоби виробництва, що забезпечують екологічно безпечне функціонування підприємства, а також будь-які інші обставини події, зафіксовані (описані, відображені у схемах, фотографіях, планах тощо) в матеріалах кримінального провадження. До основних завдань інженерно-екологічної експертизи належать: визначення обставин, що пов'язані з настанням надзвичайної екологічної ситуації; встановлення технічних та організаційних причин порушень технологічного процесу виробництва, якщо це сприяло виділенню забруднюючих речовин, енергії та викидам інших шкідливих речовин і накопиченню промислових відходів; встановлення відповідності дій осіб (або їх бездіяльності), причетних до надзвичайної екологічної ситуації, вимогам нормативних актів у сфері екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів; встановлення причинно-наслідкових залежностей між діями або бездіяльністю спеціально уповноважених осіб (у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та екологічної безпеки) і наслідками, що настали [1].

Орієнтовний перелік вирішуваних питань у ході проведення інженерно-екологічної експертизи:

1. Які причини виникнення надзвичайної екологічної ситуації та які обставини їх обумовили?

2. Недотримання вимог яких нормативних актів з охорони навколишнього природного середовища допущено у досліджуваному випадку надзвичайної екологічної ситуації?

3. Дії яких осіб не відповідали вимогам нормативних актів з охорони навколишнього природного середовища?

4. Дії або бездіяльність яких осіб знаходяться з технічної точки зору у причинному зв'язку з настанням досліджуваної події? Наведений перелік не є вичерпним. Перед інженерно-екологічною експертизою можуть бути поставлені й інші питання в межах предмета експертного дослідження [1].

Судово-медична експертиза проводиться з метою дослідження на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, що містять інформацію про обставини кримінального правопорушення, яке перебуває в провадженні органів дізнання, слідчого, прокурора чи суду [2]. Під час розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля дана експертиза проводиться для встановлення причин смерті у випадках отруєння людей. Крім того, на її вирішення можуть бути поставлені питання: про наявність в крові окису вуглецю; чи загрожують здоров'ю людей викиди в атмосферу кіптяви, попелу, газів та інших речовин у певній концентрації; в якій кількості і як вони діють на організм людини тощо. Судово-медична експертиза (за участю спеціаліста-епідеміолога) може бути призначена з метою встановлення причини захворювання і вирішення питання про небезпеку для здоров'я людей викиду шкідливих речовин, виявлення обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення [15, с. 455–468]. На вирішення судово-медичної експертизи можуть бути поставлені такі питання: а) коли настала смерть потерпілого і якою є її причина; б) чи є причиною смерті отруєння; в) якою речови-

ною воно викликано; г) яким шляхом отруйні речовини потрапили в організм людини; д) чи не є причиною смерті скид у водоймище неочищених стічних вод [8, с. 414].

Висновки. Отже, розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля вимагає призначення та проведення судових експертиз, які спрямовані на з'ясування обставин вчинення протиправних дій, а саме: спосіб та механізм завдання шкоди навколишньому природному середовищу; факти порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; причини і фактори, що сприяли забрудненню довкілля; дотримання суб'єктами господарської діяльності екологічної безпеки виробництва; факти негативного антропологічного впливу суб'єктів господарської діяльності на навколишнє природне середовище; порушення норм щодо охорони довкілля під час виконання певних робіт; причинно-наслідкові зв'язки між діями суб'єктів господарської діяльності та настанням негативних наслідків для довкілля; характер викидів та небезпечних речовин, що потрапили у повітря; причини високого вмісту небезпечних речовин у атмосферному повітрі, ґрунті, водоймах; наявність або відсутність збудників захворювань у певних пробах; причини отруєння або загибелі людей, тварин; визначення екологічних наслідків та характер шкоди, сума завданих матеріальних збитків; локалізація і ступінь забруднення навколишнього природного середовища.

Література

1. Берназ В.Д., Салтевський М.В. Криміналістика : навч. пос. Одеса : ОДУВС, 2010. 460 с.
2. Волобуєв А.Ф., Одерій О.В., Степанюк Р.Л. Криміналістика : підр. Харків : ХНУВС, 2018. 312 с.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 11.10.2023).
4. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/465117> (дата звернення 10.10.2023).
6. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 11.10.2023).
7. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.

8. Осипенко І. П. Криміналістика (Методика розслідування окремих видів злочинів): навч. посіб. Чернівці : ЧНТУ, 2018. 292 с.
9. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 11.10.2023).
10. Ревенко О.І. Основи методики розслідування незаконного видобування вугілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. с. 225.
11. Стасюк Л.Л. Можливості судових експертиз при розслідуванні злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення атмосферного повітря. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 281–287.
12. Стасюк Л.Л. Призначення експертиз під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водою. *Форум права*. 2012. № 4. С. 865–869.
13. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. 18-те вид., доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2021. 1110 с.
14. Туровець Ю.М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 19 с.
15. Шеремет А.П. Криміналістика : навч. видання. Київ : «Центр учбової літератури», 2009. 472 с.

References

1. Bernaz, V.D., & Salteviskyi, M.V. (2010). *Kryminalistyka [Forensics]*. Odesa : ODUVS. 460 s. [in Ukrainian].
2. Volobuiev, A.F., Oderii, O.V., & Stepaniuk, R.L. (2018). *Kryminalistyka [Forensics]*. KhNUVS. 312 s. [in Ukrainian].
3. Instrukttsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies] : zatv. nakazom M-va yustytssii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (data zvernennia: 11.10.2023). [in Ukrainian].
4. Instrukttsiia pro provedennia sudovo-medychnoi ekspertyzy [Instructions on conducting a forensic medical examination] : zatv. nakazom M-va okhorony zdorovia Ukrainy vid 17.01.1995 № 6. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (data zvernennia: 10.10.2023). [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012 № 4651-VI // Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/465117> (data zvernennia 10.10.2023). [in Ukrainian].
6. Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [Scientific and methodical recommendations on issues of preparation and assignment of forensic examinations and expert studies] : zatv. nakazom M-va yustytssii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (data zvernennia: 11.10.2023). [in Ukrainian].
7. Oderii, O.V. (2015). *Teoriia i praktyka rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia [Theory and practice of investigating crimes against the environment]*. Kharkiv : Disa plius. 528 s. [in Ukrainian].
8. Osypenko, I.P. (2018) *Kryminalistyka (Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv) [Criminalistics (Methodology of the investigation of certain types of crimes)]*. Chernihiv : ChNTU. 292 s. [in Ukrainian].
9. Pro sudovu ekspertyzu [On forensic examination] : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (data zvernennia 11.10.2023). [in Ukrainian].
10. Revenko, O.I. (2018). Osnovy metodyky rozsliduvannia nezakonnoho vydobuvannia vuhillia [Fundamentals of the methodology of investigation of illegal coal mining]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. s. 225. [in Ukrainian].
11. Stasiuk, L.L. (2012). Mozhlyvosti sudovykh ekspertyz pry rozsliduvanni zlochyniv proty dovkillia, vchynenykh shliakhom zabrudnennia atmosfernoho povitria [Possibilities of forensic examinations in the investigation of crimes against the environment, committed through air pollution]. *Pravo i suspilstvo*, 1. S. 281-287. [in Ukrainian].
12. Stasiuk, L.L. (2012). Pryznachennia ekspertyz pid chas rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia, vchynenykh shliakhom zabrudnennia vodoim [Appointment of expertise during the investigation of crimes against the environment, committed by polluting water bodies]. *Forum prava*. 4. S. 865-869. [in Ukrainian].
13. Tertyshnyk, V.M. (2021). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal procedural code of Ukraine] : naukovo-praktychnyi komentar. 18-te vyd., dopovn. i pererobl. Kyiv : Alerta. 1110 s. [in Ukrainian].
14. Turovets, Yu.M. (2012). Pochatkovyi etap rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia [The initial stage of the investigation of crimes against the environment]. *Extended abstract of canidate's thesis*. Irpin. 19 s. [in Ukrainian].
15. Sheremet, A.P. (2009). *Kryminalistyka [Forensics]*. Kyiv : «Tsentr uchbovoi literatury». 472 s. [in Ukrainian].